

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ Й УЧНЯ

Наталія Генсіцька-Антонюк

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

В умовах модернізаційних змін початкова школа переживає низку психолого-педагогічних проблем, пов'язаних з реалізацією принципів гендерної рівності. Декларована гендерна рівність має на меті паритетність гендерних ролей. Але, на жаль, освітній заклад вносить асиметрію у сімейні та соціальні ролі, що притаманні обом статям. Причому стійкість традиційних гендерних стереотипів прослідковується як у взаєминах, які складаються у навчальному закладі, так і у змісті шкільних підручників, що не опосередковано впливає на свідомість дитини.

Проблемі гендерної рівності у шкільній освіті присвячені праці О. Аніщенко [1], Т. Говорун, О. Кікінежди [2], П. Фролова [9], Е. Ярської-Смирнової [10]; проблема гендерної соціалізації висвітлена в працях відомого класика В. Сухомлинського [6; 7; 8] та сучасних педагогів Т. Голованової, В. Кравця, О. Петренко [3] та ін. Однак аналіз педагогічних умов формування гендерної ідентичності в цілому ще не мав достатнього висвітлення.

Предметом дослідження є гендерна ідентичність як структурний компонент гендерної самосвідомості особистості в умовах початкової освіти.

Основна мета статті полягає у дослідженні педагогічних умов формування гендерної ідентичності в початковій школі.

У молодшому шкільному віці учень початкової школи проходить через осмислення свого внутрішнього світу, своєрідності власної індивідуальності, становлення внутрішньої системи управління, самоствердження як представника певної статі [3, с. 33]. Тому школа відіграє одну з провідних ролей у становленні гендерної ідентичності особистості.

Проаналізувавши останні дослідження з проблеми, можна стверджувати, що гендерна ідентичність – це усвідомлення та прийняття своєї статевої приналежності, тобто відповідність інтересів і поведінки людини її власним уявленням про жіночість і чоловічість.

Гендерна ідентичність є однією з найважливіших функцій гендерної соціалізації особистості [5]. А одним із агентів гендерної соціалізації є освітні установи, що складають систему освіти в цілому.

О. Ярська-Смирнова вважає, що «освітні установи поряд з іншими агентами соціалізації визначають наші ідентичності, а також наявні в нас

можливості особистого, громадського і професійного вибору: сама організація педагогічного процесу, як і пануючі в ньому ролі, вбудовують в нас модель «нормального» життя і диктують нам жіночі і чоловічі статусні позиції» [10, с. 102].

Школа через навчально-виховний процес і педагогічну взаємодію активно реалізовує статеворольову парадигму гендерної соціалізації учнів. Саме школі, на думку багатьох дослідників, належить провідна роль у формуванні гендерних стереотипів, у проведенні ідей про природну рольову обмеженість жінок, формуванні комплексів професійної неповноцінності і соціальної депривації дівчат. Починаючи з дошкільного дитинства і до дорослого віку, всі стосунки в навчальних закладах відтворюють закладені в культурі уявлення про жінок як підлеглих, залежних, таких, що не прагнуть досягнень, а про чоловіків як домінуючих, незалежних і успішних. Цей процес не є явною чи навмисною метою освіти і небагато хто з учителів усвідомлює, що тут відбувається. Проте освітні установи дають дуже впливові уроки гендерних стосунків. Окрім явно вираженого навчального плану, існує так званий *прихований навчальний план*, який зміцнює гендерно стереотипізовані установки. Прихований навчальний план – це, по-перше, організація самого закладу, гендерні стосунки на роботі, гендерна стратифікація учительської професії. По-друге, сюди відноситься зміст предметів, і, по-третє, стиль викладання. Ці три виміри невидимого, прихованого навчального плану не просто відображають гендерні стереотипи, але й підтримують гендерну нерівність, віддаючи перевагу чоловічому і домінантному й недооцінюючи жіноче і нетипове [4].

Проаналізуємо окремі важливі агенти впливу на формування гендерної ідентичності школяра початкової школи.

Скажімо, викладацький склад початкової школи. Всім відомо, що переважно вчителями початкової школи є жінки. Але ж стать вчителя неабияк впливає на формування гендерної ідентичності особистості. Ще Василь Сухомлинський зазначав, що повноцінне виховання неможливе без урахування того, що шкільний колектив складається з представників двох частин роду людського [7]. Не будучи знайомим з феноменом «прихованого навчального плану», В. Сухомлинський повністю усвідомлював те, що саме вчитель є носієм гендерних установок: «Було б помилкою вважати, що така задача (виховання почуттів – Н. Г.-А.) покладається на вчительку, що лише вона одна може знайти спільну мову з дівчатками. Виховна робота повинна вестись з усім класним колективом, і здійснювати її під силу і вихователю-чоловіку» [6, с. 147]. «Суто жіночим учительський колектив не повинен бути. Ми прагнемо тут до рівноваги, вважаючи це умовою правильного виховання», а особливо хлопцям, яким «потрібні не тільки добрі поради і настанови, але й тверда чоловіча, батьківська рука» [8, с. 52].

Але проблема майже відсутності чоловіків-педагогів у початковій школі закладена глибше. Стереотипи жінка-домогосподарка, жінка-доглядальниця, жінка-вихователь, чоловік-діяч, чоловік-герой, чоловік-правитель і т.д. глибоко укорінені у свідомості, у традиціях і в культурі нашого суспільства і ще раз підкреслює лише те, що чоловік аж ніяк не вихователь. Тому так рідко можна побачити серед студентів ВНЗ, які обирають професію вчителя початкових класів, представників чоловічої статі.

Неабияке значення відіграють вже укорінені вислови вчителів, що насправді і не усвідомлюють свій вплив на формування гендерних стереотипів, наприклад: «Оленка не крутись, ти ж не хлопчик», чи «Миколка пише як дівчинка» або ж «Іринка підніми сміття, бо від Іванка не дочекаєшся», «плачеш як дівчисько» та ін. Кожен вчитель має реальні можливості і засоби правильно зорієнтувати дітей, у тому числі і у гендерній поведінці.

Одним з важливих механізмів передачі гендерних стереотипів та формування гендерної ідентичності є шкільний підручник.

Навчальний підручник, у змісті якого прослідковується гендерна стереотипізація, не опосередковано впливає на статево-типову поведінку дитини. Школяр, намагаючись отримати інформацію про своє місце в навколишньому світі, опирається не на власний досвід, а черпає знання в тому числі і з шкільних підручників. Дитина через підручник отримує установки, цінності, гендерні орієнтири, які характерні тій чи іншій статі, що в результаті призводить до набуття навиків, які необхідні для виконання гендерних ролей.

Гендерна експертиза текстів підручників для початкової школи, що ґрунтується на контекст-аналізі, тобто мова йде про порівняльний аналіз частоти зображень обох статей, в певних видах діяльності, у різних соціальних ролях, широко досліджена у працях Т. Говорун, О. Кікінежді, О. Аніщенко й ін.

Згідно ґрунтового дослідження «Гендер у соціально-психологічному вимірі», здійсненого Т. Говорун та О. Кікінежді, професії чоловіків та жінок на сторінках сучасних українських шкільних підручників полярно різняться. Чоловіки в них постають космонавтами, механізаторами, водіями, майстрами, вченими, жінки ж, переважно представляють професії, спрямовані на догляд за іншою людиною – домогосподарки, медсестри, вчительки, лікарки. Як правило, чоловічі й жіночі персонажі представлені в традиційних ролях, де перші діють, а другі мають справу з обставинами, що склалися поза їх власним волевиявленням [2].

Згідно зазначеного дослідження майже 80% малюнків в підручниках для початкової школи є гендерно диференційованими. На більшості ілюстрацій (майже 65 %) зображено представників чоловічої статі:

вчитель, музикант, кухар, політик, капітан, сталевар, лікар, механізатор, гетьман. Дорослі жінки виступають лише у двох професійних ролях – мами та стюардеси. Вони зайняті шитвом, збиранням урожаю у садку, грою на піаніно в колі дітей, заколисуванням дитини, підрублюванням доччиного платтячка. Своєрідним рефреном гендерних відмінностей у поведінці слугують такі рядки: *«Люда мила каструлю. Люся мила ложки. Вітя пішов у магазин і купив молоко»* [2].

Орієнтація на стереотипізовані види занять прослідковується і у змісті підручника з математики (Богданович М. В. Математика, 1 клас 2007): *«У ляльки було 4 плаття. Марина пошла їй ще... Зоя випрала 4 ляльчиних плаття, а кофточок – на 2 більше. Скільки кофточок випрала Зоя?»* [2].

У змісті задач з традиційним розподілом соціальних ролей простежуються стереотипи, упередження, які поділяють хлопчиків та дівчаток на два протилежні за психологією типи людей. Наприклад, у вже згадуваному підручнику для 1 класу (Богданович М. В. Математика : підр. для 1 кл. 3-тє вид., доп. і доопрац. – К. : Освіта, 2007. – 160 с.), поділ сфер діяльності на чоловічі і жіночі залишається незмінним (принаймні у 15 % змісту задачок з математики для першого класу; 30 % – для другого; 22 % – для третього і 28 % – для четвертого), проте автори дослідження відмічають певну позитивну динаміку та орієнтацію на нестереотипізовані види діяльності: *«Хлопчик помив 6 глибоких тарілок і 18 мілких...; кондитер випік 23 торти...; брат, сестра і тато обкопували дерева в саду...; тато купив 8 кг капусти...; на зиму сім'я заготовила...; хлопчик зібрав букет квітів...; господар виростив...; у фермера були качки й гуси...; кухар на приготування обіду витратив...; кухарі зліпили 72 вареники...; 8 юннатів зробили 48 годівниць для птахів...»* тощо. Навіть тоді, коли автори прагнуть дотримуватись рівноваги у зображенні статей (К. Ж. Гуз, В. Р. Ільченко, С. І. Собакар. Я і Україна. Довкілля : підр. для 1 класу. – Полтава : Довкілля, 2007), все ж хлопчики продовжують змальовуватись активними в освоєнні соціального простору, а дівчатка – тими, яких ведуть за собою (Так, у цьому підручнику головний герой Лесик рибалить, грає у хокей і т.п., а його молодша сестричка Улянка завжди виступає у ролі спостерігача. Він ініціативний, наказує, вона слухає, виконує) [2].

Традиційний сюжет, в якому хлопчику відводиться роль лідера, професійний поділ, а також патріархальний розподіл ролей, спостерігається і на сторінках «Букваря» та «Читанки». У змісті оповідань та ілюстрацій чоловіки та хлопчики зображені особами, які здійснюють вчинок, нехай навіть і бешкетний: запускають змія, ремонтують велосипед, саджають дерево, дратують півня тощо. Жінки та дівчатка переважно пожинають плоди діяльності «сильної» статі: підтримують деревця, які саджають хлопці, спостерігають за їхніми діями, обговорюють їх. Дівчатка мають справу переважно з обставинами, які склалися, з пригодами, що

відбувалися поза їхнім волевиявленням та участю. Чоловіки, хлопчики на ілюстраціях зображені енергійними, активними, жінки та дівчатка – пасивними, залежними, кимось опікуваними [2].

Пасивна і обслуговуюча роль та ігнорування жінок, що прослідковується у змісті шкільних підручників глибоко укорінюється у свідомості і накладає свій відбиток на подальший розвиток особистості, що призводить до невпевненості у своїх можливостях, нерішучості у діях, підпорядкуванні «більш сильному» і врешті-решт до неповної реалізації у суспільстві. Це чітко видно з ілюстрацій, де хлопчики глузують з дівчаток або ж дівчатка (жінки) виконують лише другорядні ролі чи роль домогосподарки.

Український психолог П. Фролов (2001) вважає підручник тезаурусом гендерних моделей особистості, «театром» гендерних стосунків і гендерних стратегій і підкреслює, що автори повинні чітко усвідомлювати, які зрушення у способах сприйняття об'єктів може зумовити пропонований текст і до яких способів взаємодії з оточуючим світом підштовхують розставлені у підручнику акценти [9].

Т. Говорун та О. Кікінежді провели опитування у шкільних закладах і з'ясували, що чимало педагогів усіх ланок освіти виявляють значний інтерес до забезпечення рівності дітей у навчально-виховному процесі, впровадження гендерно-нейтральних технологій, однак більшість вчителів та вихователів перебувають під впливом традиційних поглядів на взаємини статей. Як свідчать результати опитування, чимало вчителів загальноосвітніх шкіл залишаються невизначеними у власних гендерних орієнтаціях, не є переконаними в необхідності розвитку у дітей андрогінних властивостей, сповідують ідеологію комплементарності чоловічих та жіночих ролей [2].

Таким чином, коли світ пропагує високий інтелект, професіоналізм, рівноправність – у свідомості особистості відбувається плутанина, невідповідність гендерних ролей, що пропагує суспільство з тими, що воно їй нав'язує. Відповідно, на думку Т. Говорун така плутанина гендерних ролей зумовлює дифузю гендерної ідентичності. Тому системі освіти необхідно «очиститись» від традиційних гендерних стереотипів у змісті навчальних програм та підручників, створити однакові вимоги та права як для хлопчиків так і для дівчаток, заохочення до всіх видів діяльності незалежно від статі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аніщенко О. В. Навчальна література для початкової школи: гендерний аналіз // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / В. О. Аніщенко. – К. : Педагогічна думка, 2003. – Вип. 4. – С. 252–257.
2. Говорун Т. Гендерна дискримінація в сфері освіти [Електронний ресурс] / Т. Говорун, О. Кікінежді – Режим доступу : <http://www>.

- helsinki.org.ua/index.php?id=1200305760
3. Петренко О. Б. Проблема статевої ролі соціалізації особистості у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського : [монографія] / О. Б. Петренко. – Рівне : РДГУ, видавець Олег Зень, 2008. – 191 с.
 4. Словарь гендерных терминов [под ред. А. А. Денисовой] Региональная общественная организация «Восток-Запад: Женские Инновационные Проекты». – М. : Информация – XXI век, 2002 – 256 с.
 5. Социальная психология. Словарь / под ред. М. Ю. Кондратьева. – М. : ПЕР СЭ, 2006. – 176 с.
 6. Сухомлинский В. А. Книга о любви / сост. А. И. Сухомлинская, Л. В. Голованов ; предисл. Л. В. Голованова. – М. : Мол. гвардия, 1983. – 191 с.
 7. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу. Вибр. твори : в 5 т. Т. 1 / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1976. – С. 403–637.
 8. Сухомлинський В. О. Павлівська середня школа. Вибр.твори: в 5 т. Т. 4 / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – С. 7–392.
 9. Фролов П. Гендерна експертиза шкільних підручників / П. Фролов. – К., 2001. – 35 с. – (До постановки проблеми).
 10. Ярская-Смирнова Е. Неравенство или мультикультурализм / Е. Ярская-Смирнова // Высшее образование в России. – 2001. – № 4. – С. 102–110.